

KRZYSZTOF ORZESZYNA

WSPÓŁCZESNE INTERPRETACJE FRANCUSKIEJ KONCEPCJI PAŃSTWA ŚWIECKIEGO

WPROWADZENIE

Francja jest państwem, w którym powstała europejska koncepcja państwa świeckiego. Złożyły się na to dwie przyczyny: ideologiczna – w postaci skrajnego liberalizmu i polityczna – walka z monarchią absolutną wspieraną przez Kościół katolicki.

Koncepcja ta powstała w okresie rewolucji francuskiej (1789-1795), nacechowanej szczególną wrogością wobec religii, a zwłaszcza wobec Kościoła katolickiego w płaszczyźnie politycznej i prawnej. Jakkolwiek po zamachu stanu, dokonanym przez Napoleona Bonapartego (1799), proces ten został zahamowany na pewien czas, to na początku XX w. został wznowiony. 9 grudnia 1905 r. uchwalono ustawę o rozdziale Kościołów od państwa, pomimo zmiany reżimów politycznych ustawa nadal obowiązuje. Natomiast jej interpretacja i aplikacja podlegały zmianom¹.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie ewolucji w rozumieniu świeckości państwa i jego współczesnych interpretacji, opartych na literaturze francuskiej. Pojęcie świeckości państwa jest trudne do określenia w satysfakcjonującym stopniu, z następujących powodów:

1. nie wskazuje ono na rzeczywistość materialną, mającą własną zawartość, ale na relacje między dwiema rzeczywistościami – państwem i religią. Nie należy ono zatem do kategorii substancji, lecz relacji;

Dr KRZYSZTOF ORZESZYNA – adiunkt Katedry Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: oresyn@kul.lublin.pl.

¹ J. K r u k o w s k i, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 48-51.

2. świeckość ma charakter negatywny, ponieważ wyraża negację obecności religii w łonie państwa; nie zakłada więzi pozytywnych, ale rozdział między państwem i religią. Nie oznacza więc relacji rzeczywistych, lecz raczej ich brak;

3. świeckość nie jest pojęciem statycznym ale dynamicznym; dotyczy zjawisk zmiennych, które przekształcają się i przyjmują różny sens w zależności od miejsca i czasu.

Świeckość objawia się więc jako pojęcie względnie negatywne i podlegające ewolucji, nie ma własnej treści pozytywnej i niezmiennej. To wszystko sprawia, że występują pewne niejasności w jej rozumieniu. Zasadniczo jednak świeckość można określać na dwa sposoby, które są ze sobą komplementarne. W związku z tym konieczne jest wyróżnienie dwóch aspektów świeckości: jeden dotyczy świeckości rozumianej jako rozdział, drugi świeckości rozumianej jako neutralność².

I. INTERPRETACJE ZASADY ŚWIECKOŚCI PAŃSTWA

Aby scharakteryzować francuską koncepcję państwa świeckiego, trzeba dokonać rozróżnienia między tekstami prawnymi a ich interpretacjami. Zasada świeckości państwa od chwili afirmacji konstytucyjnej stopniowo nabywa nowych treści, ulegając ewolucji. Przez swoje oddziaływanie przenika ona do innych pojęć fundamentalnych dla prawa francuskiego.

1. Świeckość państwa rozumiana jako rozdział

Świeckość państwa wprowadzona na mocy ustawy z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa zakłada z jednej strony, że państwo jest wolne od wpływów ze strony religii, z drugiej zaś, że religia jest wolna od wpływów ze strony państwa. Ustawa w art. 1, ust. 1 stanowi, że: „Republika zapewnia wolność sumienia. Gwarantuje wolne wyznawanie kultów, które może podlegać ograniczeniom jedynie z powodu ochrony porządku publicznego” i ust. 2: „Republika nie uznaje, nie utrzymuje ani nie subwencjonuje żadnego kultu”³. W ust. 1 został podkreślony aspekt pozytywny, natomiast

² M. B a r b i e r, *Esquisse d'une théorie de la laïcité*, „Le débat”, 1993, nr 77, s. 78.

³ *La loi de la Séparation du 9 décembre 1905*, w: *Liberté religieuse et régimes des cultes en droit français. Textes, pratiques administrative, jurisprudence*, dir. B. Jeuffroy, F. Tricard, Paris 1996, s. 18.

w ust. 2 – aspekt negatywny. W konsekwencji od 1 stycznia 1906 r. zostały zniesione budżety państwa, departamentów i gmin, przeznaczone na utrzymanie wyznań. Analiza tego artykułu pomaga zrozumieć francuską koncepcję świeckości państwa, oddzielającej Kościoły od państwa. Koncepcja świeckości państwa, wprowadzona we Francji, okazała się niemożliwa do wykonania co najmniej z trzech powodów:

1. nie wystarczy przestać uznawać wyznań i ich utrzymywać, aby realizować prawdziwy rozdział między państwem a Kościołem⁴;

2. ustawa z 1905 r. nie wprowadza całkowitego rozdziału, ponieważ bezprawnie wkracza w organizację Kościołów. Szczególnie dotyczy to ustawy o stowarzyszeniach o charakterze kultowym, co spotkało się z żywym sprzeciwem ze strony Kościoła katolickiego;

3. ustawa dotyczy wyznań, nie bierze jednak pod uwagę ich własnej specyfiki, szczególnie dotyczy to zakonów (często zajmujących się nauczaniem), które zostały poddane kontroli ze strony państwa stosownie do tytułu III ustawy z 1901 r. dotyczącej stowarzyszeń⁵. Było to pogwałcenie wolności religijnej, wolności nauczania i wolności stowarzyszania⁶.

W rzeczywistości ustawa z 1905 r. jest mocno obciążona tradycją gallykańską, według której państwo rości sobie prawo do pewnej kontroli nad Kościołem katolickim⁷. Bez wątpienia zasada ta – stanowiąca we Francji zasadę podstawową, uznaną przez ustawy Republiki – jest w pewien sposób złączona z kulturą zachodnią i europejską, w której występowało dążenie do oddzielenia porządku duchowego od porządku doczesnego. Tam, gdzie większość państw europejskich zadowalała się rozwiązaniami pragmatycznymi, poszukując równowagi i eksponując narodową tradycję, ustawodawca francuski uważał za konieczne wprowadzić radykalny rozdział, ukształtowany na założeniach filozofii oświecenia. Francuskie państwo świeckie zawiera idee separacji wrogiej, która bierze w opiekę sprawy doczesne wspólnoty, pozostawiając osobom prywatnym troskę o sprawy duchowe każdego ze swoich członków. Prawo dotyczące wyznań podciąga się pod prawo wspólne, tzn. w istocie prawo prywatne. Aspekt finansowy rozdziału jest tu najbardziej wi-

⁴ M. B a r b i e r, *La laïcité*, Paris 1995, s. 86.

⁵ *La loi du 1er juillet 1901*, (Le titre III, art. 13–21), w: *Liberté religieuse et régime des cultes en droit français. Textes, pratiques administrative, jurisprudence*, dir. B. Jeuffroy, F. Tricard, Paris 1996, s. 412-415.

⁶ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 79.

⁷ L. de N a u r o i s, *Le fondement philosophique et le régime juridique de la laïcité en droit française*, w: *La laïcité*, vol. VI, Paris 1960, s. 253.

doczny. Duchowni nie są już wynagradzani przez państwo, a wyznania subwencjonowane⁸.

Świeckość państwa, rozumiana jako rozdział, prowadzi do konsekwencji zarówno dla państwa, jak i dla religii. Państwo wyzwolone od wpływów religii może prowadzić swój własny rozwój. Natomiast religia, niezależna od państwa, może istnieć i prowadzić działalność w wolny sposób. W końcu świeckość państwa, rozumiana jako rozdział, jest rozważana w kontekście stosunku państwa do religii, a nie stosunku społeczeństwa do religii. Religia została wykluczona z państwa. Natomiast jest zjawiskiem zupełnie naturalnym, że ma ona swoje miejsce w społeczeństwie, które nie jest świeckie, nawet jeśli jest bardzo zlaicyzowane. Religia nie może być zredukowana jedynie do sfery życia prywatnego i osobistego, ale ma mieć charakter wspólnotowy i interweniować w sposób wolny w sprawy społeczne. Może się organizować, rozwijać różną działalność, wyrażać publicznie swoje stanowisko i odgrywać ważną rolę w życiu społecznym⁹.

2. Świeckość państwa rozumiana jako neutralność

Francuska świeckość państwa jest rozumiana także jako neutralność wobec religii. To określenie nie jest przeciwstawne pojęciu świeckości państwa rozumianej jako rozdział, ale podkreśla pewne aspekty świeckości i prowadzi do szczególnych konsekwencji. Świeckość dotyczy państwa, a nie społeczeństwa. Zakłada ona nie tylko, że państwo nie uznaje czy nie utrzymuje żadnego wyznania, ale nie wypowiada się i nie wkracza w materię religijną¹⁰. Religia cieszy się wolnością w społeczeństwie. Jedynym zastrzeżeniem jest respektowanie porządku publicznego. Neutralność wymaga, aby państwo nie pomagało ani też nie przeszkadzało żadnej religii, pozostawiając wszystkim całkowitą wolność ze wszystkimi tego konsekwencjami¹¹.

Koncepcja świeckości państwa, rozumianej jako neutralność, wprowadzana jest we Francji od połowy XX w., nakładając się a czasem nawet zastępując świeckość państwa rozumianego jako rozdział. Wpisanie zasady świeckości państwa do *Konstytucji IV Republiki* w 1946 r. było rezultatem konsensusu podczas jej wypracowywania. Zasada ta została wpisana do art. 13 pierwszego projektu *Konstytucji*. Artykuł 1 drugiego projektu *Konstytucji* został

⁸ F. M e s s n e r, *Laïcité imaginé et laïcité juridique*, „Le débat”, 1993, nr 77, s. 89-90.

⁹ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 79-80.

¹⁰ B a r b i e r, *La laïcité ...*, s. 86.

¹¹ Tamże, s. 80.

przyjęty jednomyślnie przez Komisję, stosownie do poprawki zgłoszonej przez komunistów, po której relator P. Coste-Floret zadeklarował: „Akceptujemy poprawkę, ponieważ sądzimy, że świeckość rozumiana jako neutralność państwa, jest zgodna z tradycją republikańską”¹². Zostało to przyjęte bez debaty podczas posiedzenia publicznego, po którym Robert Schumann wyraził przekonanie, przywołując pojęcia niezależności i bezstronności, że: „Państwo ma obowiązek, kiedy naród tworzą ludzie, którzy nie podzielają tych samych przekonań, pozwolić każdemu ze swoich obywateli żyć stosownie do wymagań jego sumienia. W rezultacie doktryna o neutralności – czy, aby lepiej to wyrazić, bezstronności państwa w sprawie wierzeń wszystkich członków wspólnoty narodowej – nie będzie rozumiana jako klauzula ograniczająca”¹³.

Zasada świeckości państwa, rozumianej jako neutralność, była obecna w czasie debat konstytucyjnych w 1946 r., choć nie jest w ten sposób wpisana w *Konstytucji* z 1946 r. W art. 1 tej konstytucji zostało potwierdzone, że „Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i socjalną”¹⁴.

Zasada świeckości państwa została łatwo i w zaskakujący sposób przyjęta po długiej walce na początku XX w., gdyż słowo „świeckość” w tym czasie zmieniło swój sens. Wypracowywane przez kilka dziesięcioleci, z bardzo silnej konotacji ideologicznej, zmieniło się w zasadę świeckości o konotacji prawnej¹⁵.

Jean Rivero wyjaśniał w 1948 r.: „Świeckość: słowo odkurzone; budzące echa gwałtownych sprzeczności; sprzeczności nie tylko tych przeciwnych jasnemu pojęciu tego słowa, lecz i jego sensu. Ta niezgoda nie może zaskakiwać; pojęcie świeckości w rzeczywistości, formułowało się w hałasie: konflikt idei, a przede wszystkim walka partii, to tłumaczy intuicje, temperamenty, tajemnice, co więcej, ono nie jest wynikiem spokojnej pracy czy siły definicji. Powstało w ramach wolnej dyskusji, kontynuuje swoją żywotność, ulegając w konsekwencji zmienności opinii. Ale równocześnie na tej burzliwej drodze, świeckość od dłuższego już czasu ma inne, bardziej spokojne pojęcie; ustawodawca dał mu prawo istnienia w świecie prawa; stało się bowiem regułą prawa pozytywnego, określa sposób działania instytucji,

¹² J. B. T r o t a b a s, *La notion de laïcité dans le droit de l'Église catholique et de l'Etat républicain*, Paris 1961, s. 12 n.

¹³ Zob. *Debaty parlamentarne*, w: *Journal Officiel* z 4 września 1946 r., s. 3475 n.

¹⁴ Tekst w: *Les Constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, éd. par L. Duguit, H. Monnier, R. Bonnard, septième édition par G. Berlia, Paris 1952, s. 555.

¹⁵ J. M o r a n g e, *Le régime constitutionnel des cultes en France*, w: *Le statut constitutionnel des cultes dans les pays de l'Union européenne*, Milano 1995, s. 124.

jest stosowane w praktyce. Obecnie zmieniło swoją naturę [...]”¹⁶. Po przypomnieniu koncepcji prawnej i niektórych definicji, autor dodaje: „granica prawna przekroczona, dyskusje uspokoiły się; dla prawnika definicja świeckości nie stanowi większej trudności, było wiele bardzo różnych koncepcji wygłaszanych przez ludzi polityki w ogniu zebrań publicznych, ale jedna znalazła miejsce w dokumentach oficjalnych; teksty prawne, sprawozdania parlamentarne, które ją komentują, zarządzenia, które temu towarzyszyły, aby wprowadzić je w życie, zawsze rozumiały świeckość, w jednym i tym samym sensie, jako neutralność religijną państwa”¹⁷.

Założyciele V Republiki nie wprowadzili żadnej nowości, kiedy proklamowali w art. 1 nowej *Konstytucji* z 1958 r.: „Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i socjalną. Zapewnia ona równość wobec prawa wszystkim obywatelom bez względu na pochodzenie, rasę lub religię. Respektuje wszystkie przekonania”¹⁸. Określenie „respektuje wszystkie przekonania” jest doprecyzowaniem pojęcia świeckości, dając mu konotację pozytywną. W opinii z 27 listopada 1989 r., dotyczącej noszenia znaków religijnych w szkole Conseil d’Etat, porównał świeckość do neutralności, wskazując związek pomiędzy wyrażeniem świeckość i respekt wobec przekonań religijnych¹⁹. W ten sposób świeckość konstytucyjna, potwierdzona w *Konstytucji* z 1946 r. i 1958 r., jest charakteryzowana przez neutralność państwa, podczas gdy świeckość wprowadzona ustawą z 1905 r. charakteryzuje się przez rozdział. W kwestii świeckości państwa, rozumianej jako neutralność, redaktorzy mogą powoływać się na autorytet generała de Gaulle’a, pod którego opieką był przygotowany tekst konstytucji, a przede wszystkim na jego przyjęcie przez naród francuski. Zdaniem E. Poulata, tekst ten korzysta także z wyraźnej aprobaty episkopatu²⁰.

¹⁶ J. R i v e r o, *La notion juridique de laïcité, Recueil Dalloz de doctrine, de jurisprudence et de législation, chronique XXXIII*, Paris 1949, z. 31, s. 137.

¹⁷ T e n z e, s. 137.

¹⁸ Tekst *Konstytucji* w: *Konstytucja Francji z 4 października 1958 r. (według stanu prawnego na dzień 22 lutego 1996 r.)*, wstęp i tłumaczenie Wiesław Skrzydło, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 33. W pierwotnym tekście *Konstytucji* obecny artykuł pierwszy stanowił ust. 1 artykułu 2; ustawą konstytucyjną nr 95-880 z 4 sierpnia 1995 r. pierwotny tekst artykułu pierwszego został uchylony i zastąpiony wyżej wymienionym.

¹⁹ Le Conseil d’Etat semble même assimiler la laïcité à la neutralité, car il déclare: „Le principe de la laïcité de l’enseignement public [...] est l’un des éléments de la laïcité de l’Etat et de la neutralité de l’ensemble des services publics”, Avis du Conseil d’Etat du 27 novembre 1989 concernant le port de signes religieux à l’école, „Revue française de droit administrative”, 1990, nr 1, s. 7-8.

²⁰ E. P o u l a t, *Liberté, Laïcité. La guerre des deux France et le principe de la modernité*, Paris 1987, s. 193-194.

Świeckość państwa, rozumiana jako neutralność, wprowadza dwie konsekwencje. Zapewnia całkowitą wolność w materii religijnej – „Republika zapewnia wolność sumienia” i „gwarantuje wolność praktykowania wyznania” (Ustawa z 1905 r., art. 1). Świeckość konstytucyjna, podkreślając neutralność państwa, nakłada na nie obowiązek nieprzyjmowania żadnej pozycji w materii religijnej. Oznacza to, że państwo nie może również przyjmować postawy antyreligijnej czy niezyczliwej względem religii i to nie tylko co do wyznania, ale także etyki i nauczania. Państwo przestaje być świeckie, jeśli faworyzuje systematycznie sekularyzację społeczeństwa, gdyż traci wówczas neutralność. Świeckość bowiem dotyczy jedynie państwa, a nie społeczeństwa, które ma prawo do pełnej wolności religijnej²¹. Neutralność państwa zawiera wiele elementów komplementarnych. Na pierwszym miejscu jest niezależność Kościoła od władzy państwowej, ale nie redukuje się do tego prostego wymagania²².

W rzeczywistości treść i interpretacja prawna art. 1 *Konstytucji* nie jest jednolita. Afirmacja charakteru niepodzielnego, demokratycznego i socjalnego Republiki nie ma bezpośredniego związku ze świeckością. Respekt wszystkich przekonań i równość wszystkich obywateli wobec prawa nie są właściwością państw świeckich, ale są zgodne z wymaganiami wielkich deklaracji międzynarodowych, które dotyczą praw człowieka, w szczególności zaś *Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka*. W konsekwencji prowadzi to do pytania o specyfikę znaczenia świeckości francuskiej. W odwołaniu się do wyjaśnień składanych w 1946 r. będzie to afirmacja neutralności i bezstronności państwa w stosunku do wszystkich wyznań i przekonań. Ponadto neutralność ta może być rozumiana tylko przez odwołanie się do kontekstu historycznego i prawnego epoki, w której została proklamowana, tzn. ustawy z początku XX w. z 9 grudnia 1905 r., dotyczącej rozdziału Kościołów od państwa.

Zasada równości również odgrywa ważną rolę w tej gałęzi prawa publicznego. Aby zabezpieczyć jej praktyczną realizację w służbie publicznej, jego urzędnicy powinni respektować w swoich działaniach neutralność. Powinni być rekrutowani jedynie na podstawie kompetencji, talentów i niezależnie od ich przekonań. Urzędnicy ci poddani zostali obowiązkowi rygoru bezstronności stosownie do natury zadań, które pełnią. Decyzje, które są przez nich wy-

²¹ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 80-81.

²² „[...] la religion, qui est désormais indépendante de l'Etat, peut jouir d'une entière liberté, que l'Etat doit respecter et protéger. La laïcité ne consiste plus seulement à libérer l'Etat de la religion, mais à assurer la liberté religieuse dans la société. Dès lors, la religion peut avoir un rôle positif dans la société et même apporter sa collaboration à l'Etat”. M. B a r b i e r, *Esquisse d'une théorie de la laïcité*, „Le débat”, 1993, nr 77, s. 82.

konywane, powinna znamionować neutralność stosownie do natury załatwianych spraw. To, co nie stwarza problemu, gdy bierze się pod uwagę świadczenia materialne, stanowi kwestię bardziej delikatną, gdy chodzi o zawartość intelektualną.

Ma ona szczególne zastosowanie w nauczaniu. Szkoły publiczne mają obowiązek przyjęcia wszystkich uczniów, jeśli rodzice o to proszą, więc nauczanie publiczne musi respektować neutralność bardzo skrupulatnie, ponieważ jego adresatami są dzieci i młodzież. Nie może ono absolutnie osłabiać ich sumień. W tym przypadku słowo „świeckość” jest synonimem „neutralności”. Wymagania praktyczne w stosowaniu zasady świeckości mogą się różnić w zależności od wykonywanej służby, według natury powierzonych zadań i ich relacji z sumieniem. Trzeba powiedzieć, że nie ma doktryny świeckości, która byłaby właściwa jedynie nauczaniu. Praktyczna realizacja zasady świeckości w tej kwestii stwarza jednak więcej problemów niż w innych dziedzinach służby publicznej. Jest więc zrozumiałe, że respekt wobec sumienia musi tu obejmować równocześnie wierzących i niewierzących. Korzysta tu przecież przede wszystkim dziecko²³. Zdaniem Jean Rivero, *Conseil d'Etat* poprzez swoje decyzje pozwolił w sposób zrównoważony korzystać z wolności zarówno dzieciom, jak i nauczycielom, nakładając obowiązek respektowania świeckości państwa rozumianej jako neutralność, różnej od świeckości wrogiej, rozpowszechnianej przez pewne ruchy polityczne i ideologie²⁴.

Aby dobrze poznać pojęcie świeckości, trzeba przyjąć dwa jego określenia. Te dwa pojęcia nie wykluczają się lecz uzupełniają, nie mają one tego samego znaczenia i wprowadzają różne konsekwencje. Świeckość państwa rozumiana jako rozdział, wprowadzona przez ustawę z 9 grudnia 1905 r., podkreśla niezależność państwa w stosunku do religii, odwołując się do świeckości zamkniętej. Świeckość państwa rozumiana jako neutralność, wprowadzona przez *Konstytucję*, oparta jest na respekcie wolności religijnej i oznacza świeckość bardziej subtelną, otwartą²⁵. Świeckość wroga całkowicie nie koresponduje z państwem prawa, ale jest jeszcze mocno zakorzeniona w umysłach niektórych ludzi²⁶.

²³ M o r a n g e, *Le régime ...*, s. 128.

²⁴ R i v e r o, *La notion juridique ...*, s. 139-140.

²⁵ Szerzej na ten temat: J. K r u k o w s k i, *Kościół i Państwo. Podstawy relacji prawnych*, Lublin 2000, s. 280-281; t e n ż e, *Państwo światopoglądowo neutralne?*, w: *Problemy współczesnego Kościoła*, red. M. Rusecki, Lublin 1997, s. 30-31.

²⁶ D. L e T o u r n e a u, *L'Eglise et l'Etat en France*, Paris 2000, s. 119.

3. Świeckość państwa rozumiana jako wolność (poszanowanie pluralizmu)

Świeckość państwa we Francji stanowi przedmiot szerokiego konsensusu i nie napotyka już większej opozycji. Nie ogranicza się do rozdziału państwa od Kościołów ani neutralności państwa wobec religii. Przede wszystkim ukształtowała się w nowy sposób w aspekcie wolności. Świeckość wroga objawia się jako przeszłość i jest nieprzystosowana do nowych warunków życia. Obecnie mówi się chętnie o świeckości otwartej czy pluralistycznej i proponuje się ją ponownie zdefiniować i przemyśleć²⁷. Dlatego debata na temat świeckości państwa we Francji nie należy do przeszłości. Wielu autorów stara się pokazać ewolucję tego pojęcia, wyróżniając „trzy wieki świeckości”. J. Costa-Lascoux przyjmuje, że okres separacji pozostawił miejsce dla neutralności, ta ostatnia zaś dla pluralizmu. Weszliśmy w wiek pluralizmu w którym przekonania religijne nie są już zepchnięte do sfery prywatnej²⁸. W tym samym sensie M. Barbier pokazuje „świeckość państwa rozumianą jako wolność” oznaczającą krok ponad separacją i neutralnością²⁹.

Szczególnie ważną rolę w promowaniu tej koncepcji powinny odgrywać media publiczne, w których świeckość państwa została połączona z pojęciem pluralizmu. Stanowi on bowiem – jak przypomina to Rada konstytucyjna w licznych decyzjach – przedmiot wartości konstytucyjnych. Obowiązkiem Rady Wyższej Audiowizualnej jest zabezpieczanie „respektu dla pluralistycznego wyrażania w programach bieżących myśli i opinii”³⁰. W decyzji z 18 września 1986 r Rada konstytucyjna zdecydowała, że w art. 56 ustawy jest nałożony obowiązek prezentowania społeczności narodowej w telewizji, natomiast w ust. 2 art. 44 w niedziele ma być emitowany program o charakterze religijnym, poświęcony podstawowym wyznaniom praktykowanym we Francji³¹. W praktyce Kościoły mogą mieć trudność, aby ich opinie

²⁷ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 81.

²⁸ J. C o s t a - L a s c o u x, *Les Trois âges de la laïcité*, Paris 1996.

²⁹ „La laïcité se trouve actuellement dans une situation paradoxale en France. En effet, elle fait l’objet d’un large consensus et ne rencontre guère d’opposition. Mais elle tend à se transformer et à prendre une signification nouvelle. Elle ne se limite plus à la séparation des Eglises et de l’Etat, ni à la neutralité de l’Etat à l’égard des religions. Elle est désormais conçue d’une manière nouvelle et généralement en termes de liberté. [...] On parle volontiers de laïcité ouverte ou plurielle et on propose de la redéfinir ou de la repenser”. B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 81.

³⁰ Art. 13 de la loi du 30 septembre 1986.

³¹ B. B a s d e v a n t - G a u d e m e t, *Etat et Eglises en France, w: Etat et Eglises dans l’Union européenne*, ed. G. Robbers, Baden-Baden 1997, s. 145.

i przekonania były przekazywane poza ramami programowymi dla nich przeznaczonymi³².

We Francji zauważa się zatem powolne przejście od świeckości państwa, rozumianej jako rozdział, do świeckości państwa, rozumianej jako neutralność, a obecnie świeckości państwa rozumianej jako wolność. Te różne formy nie przeciwstawiają się sobie, ale się wzajemnie uzupełniają. Ta zmiana objawia pewną ewolucję pojęcia państwa świeckiego, którego funkcją jest obecnie promocja rozwoju społecznego i oczekiwań społeczeństwa, a istotnym komponentem jest religia i Kościoły, które przede wszystkim interesuje wolność nauczania i etyka. Obecnie świeckość jest coraz częściej traktowana w kategoriach wolności, istnieje ona nie po to, aby wyzwalać państwo od wpływów religii, lecz aby zapewnić każdemu prawo do wolności religijnej z wszystkimi jej konsekwencjami. Ta ewolucja prowadzi do nowej koncepcji i innej praktyki świeckości, która powinna dokonywać się w prawie. We Francji jest ono jednak zwyczajowe, przestarzałe i niedostosowane do współczesnych warunków. Trzeba więc przygotować, biorąc pod uwagę kontekst europejski, ustawę na temat wolności religijnej, która będzie odpowiadała współczesnym potrzebom i warunkom³³.

ZAKOŃCZENIE

Polemika dotycząca rozumienia pojęcia świeckości państwa powraca z różnych powodów, np. noszenia „kwefu islamskiego” w szkole czy finansowania szkół prywatnych, ukazując często dawny sposób rozumienia świeckości, już wcześniej stygmatyzowanej przez wielkiego prawnika M. Hauriou. We Francji obrona świeckości prowadzi bardzo łatwo do laicyzacji, tzn. ekstremalnej koncepcji rozdziału Kościołów i państwa³⁴. Dla pewnej grupy opinii francuskiej wspieranej przez Ilożę francuską Wielki-Wschód, świeckość państwa zawsze jest rozumiana jako eliminacja faktu religijnego z życia kraju, szczególnie zaś dotyczącego katolicyzmu³⁵. Świeckość we Francji jest bowiem symbolem emancypacji politycznej, próbą eliminacji Kościołów z

³² M o r a n g e, *Le régime ...*, s. 129-130.

³³ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 86-87.

³⁴ C. H a g u e n a u - M o i z a r d, *Etats et religions en Europe*, Grenoble 2000, s. 60-61.

³⁵ J. B a u b é r o t, *La laïcité française entre Histoire et devenir*, „Administration”, 1993, nr 161, s. 105.

przeestrzeni publicznej. W sytuacji, gdy batalie wokół procesji religijnych stanowią już część folkloru prawnego, dyskusja na temat rozumienia, czym jest i powinna być zasada świeckości państwa, daleka jest od wygaszenia. obrońcy tej zamkniętej świeckości są jeszcze liczni. Do argumentów o wyższości państwa nad Kościołami dorzucają ryzyko wspólnotowości lub rozpadu Republiki. Każde przyjęcie religii w sferę publiczną grozi – ich zdaniem – zatarciem różnicy między *sacrum* a *profanum* i otwiera drogę do nierówności założonej na płaszczyźnie przynależności religijnej.

Zwolennicy świeckości wrogię zapominają o tym, że współczesne państwo francuskie nie musi już potwierdzać swego istnienia wobec obywateli, a jego zadaniem jest promowanie życia społeczeństwa i różnych jego komponentów. Ludzie zmienili się i pojawiły się nowe problemy. Religia, która jest jednym z komponentów społeczności, nie pozostaje poza obszarem tych zmian. Ponadto same Kościoły doznały pewnej ewolucji i transformacji odnośnie do rozumienia współczesnego państwa demokratycznego oraz relacji między władzą religijną i polityczną. Kościół katolicki podczas Soboru Watykańskiego II zdecydowanie potwierdził tę ewolucję³⁶.

Nie brakuje także intelektualistów, którzy wskazują na nowy etap świeckości państwa we Francji. Jean Baubérot sądzi, że zaczyna się początek „świeckości ponownie zdefiniowanej”, opartej szczególnie na „doktrynie Kościoła katolickiego” i nauczaniu Jana Pawła II, który w przemówieniu do Jean Guéguinou, ambasadora Francji przy Stolicy Apostolskiej (24 październik 1998) przypomniał, że „Świeckość jest rozumiana jako autonomia społeczności świeckiej i wyznań religijnych w dziedzinach, które są im własne, ale jednocześnie jest uznaniem fenomenu religijnego, instytucji kościelnych i doświadczenia chrześcijańskiego wśród komponentów narodu, a nie jedynie jako element życia prywatnego. [...] Rozdział – dobrze rozumiany – między Kościołem i państwem prowadzi do respektowania życia religijnego i jego najgłębszych symboli, słuszny szacunek wobec działań i myśli chrześcijańskiej. Nie jest on tylko zagwarantowaniem wolności religijnej osób lub grup ludzkich, ale jest także odwołaniem się do tego, co jest właściwe dla Kościoła, a co może zawierać elementy refleksji dla wszystkich, dając pozytywny wkład do celów społecznych, na drodze do promocji i respektu osób, a także tego, co dotyczy dobra wspólnego i praw człowieka, które są elementami

³⁶ B a r b i e r, *Esquisse ...*, s. 82.

obiektywnymi, których nie można zgubić z pola widzenia przy podejmowaniu decyzji społecznych”³⁷.

Jakkolwiek zasada świeckości w prawie francuskim cieszy się dużym uznaniem, to jednak trzeba zdawać sobie sprawę, że polemika na ten temat trwa. Jak rozżarzone węgle pod popiołem rozpała się czasami w sposób nieoczekiwany i zaskakujący. Sędziowie regularnie są wzywani do arbitrażu między różnymi pozycjami, czy to dotyczącymi procesji, czy pogrzebów katolickich na początku XX w. lub później subwencji na szkolnictwo prywatne, noszenia „kwefu islamskiego” czy respektowania szabatu przez uczniów szkół publicznych. Oni zawsze bronili wolności religijnej bez odwoływania się do separacji państwo – Kościoł. Od kilkudziesięciu lat powołują się na teksty międzynarodowe, między innymi *Europejską Konwencję Praw Człowieka*, które chronią tylko wolność religijną, pozostawiając państwu troskę o określanie swoich relacji z Kościołami. Nawet umiarkowana postawa sędziów daleka jest od przekonania wszystkich, których sprawy dotyczą: administracji, organizacji religijnych czy intelektualistów³⁸.

Przedstawione wyżej analizy pokazują ewolucję rozumienia świeckości państwa, ale nie można zapominać, że w kwestiach prawnych nic się nie zmieniło od II wojny światowej. Pojawienie się pewnych napięć nie jest wykluczone, jeśli będą temu sprzyjały okoliczności. Dyskusje ideologiczne oraz pewne decyzje administracyjne pokazują, że jest to koncepcja wrogiej świeckości. W tej optyce konstytucja i teksty prawne nie zawsze są widziane takimi, jakimi w rzeczywistości są, lecz jaką przedstawiają symbolikę³⁹.

Zasada świeckości uległa podwójnej ewolucji: prawnej i politycznej. Biorąc pod uwagę akty normatywne, dotyczące relacji Kościół–państwo, także jego świeckości, można zauważyć, że od połowy XX w. nie uległy one zmia-

³⁷ „La laïcité est à entendre à la fois comme une autonomie de la société civile et des confessions religieuses dans les domaines qui leur sont propres, mais en même temps comme une reconnaissance du fait religieux, de l’institution ecclésiastique et de l’expérience chrétienne parmi les composantes de la nation, et non simplement comme des éléments de la vie privée. [...] Une séparation bien comprise entre l’Eglise et l’Etat conduit au respect de la vie religieuse et de ses symboles les plus profonds, et à une juste considération de la démarche et de la pensée religieuses. Non seulement c’est une garantie de la liberté des personnes et des groupes humains, mais c’est aussi un appel pour que ce qui est propre à l’Eglise puisse demeurer un élément de réflexion pour tous et être une contribution positive aux débats de société, en vue de la promotion et du respect des personnes, ainsi que de la considération du bien commun et des droits de l’homme, qui sont des éléments objectifs que l’on ne peut jamais perdre de vue dans les décisions sociales”. Cyt. za: Le T o u r n e a u, *L’Eglise ...*, s. 118.

³⁸ H a g u e n a u - M o i z a r d, *Etats ...*, s. 62.

³⁹ Tamże, s. 60.

nie. Należy jednak zauważyć znaczną ewolucję rozumienia pojęcia i interpretacji zasady świeckości. Interpretacja zasady zmieniała się przechodząc stopniowo od pojęcia świeckości rozumianej jako rozdział Kościoła od państwa do świeckości rozumianej jako neutralność, aktualnie zaczyna być brany jeszcze trzeci element świeckości rozumianej jako wolność. Jeśli jednak na płaszczyźnie prawnej dokonała się pewna ewolucja w kierunku pozytywnego interpretowania tej zasady, to na płaszczyźnie politycznej ciągle podejmowane są próby nadania jej charakteru wrogiego wobec religii i Kościoła⁴⁰. Wydaje się więc konieczne, aby ustawodawca francuski po długim czasie milczenia dokonał zmian w prawie, aktualizując w ten sposób rozumienie tej zasady i kończąc jednocześnie czas debat i dyskusji prowadzących często do wielkich nadużyć w tym przedmiocie.

CONTEMPORARY INTERPRETATIONS OF THE FRENCH CONCEPTION
OF THE LAIC STATE

S u m m a r y

In France the model of the laic state has been based on two sources of extremely liberal ideology and political fight against absolute monarchy that was exceedingly connected with the Catholic Church. This laity is characterized by hostility against religious institutions, and especially against the Catholic Church. After the coup d'état carried out by Napoleon Bonaparte a period of relative stabilization followed. At the beginning of the 20th century the war against the Church was resumed. The law of December 9, 1905 about separation of Churches from the state deprived the Catholic Church, the Protestant Church and the denominational association of the Judaic faith of an official character. After World War II this hostile policy of the State has been mitigated. Although the law of 1905 is still binding, its interpretation and application have been changed. The aim of the article is to point to the evolution of the notion of laity, understood as separation, then as neutrality, and to the present attempt at interpreting the rule as liberty. Taking into consideration the regulations by law of the laity of the state it should be stated that they have not been changed since the middle of the 20th

⁴⁰ Podczas prac nad *Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej* zaproponowano zapis mówiący o „dziedzictwie kulturalnym, humanistycznym i religijnym, na którym Unia Europejska opiera swe zasady”, według depechy Agencji Europy z dnia 22 września 2000 r. Lionel Jospin – premier Francji, zaprotestował przeciw nim argumentując, że Francja jest „republiką świecką i odrzuca wszelkie odniesienia do dziedzictwa religijnego”. Cyt. za: H. S i m o n, *Peut-on nier l'héritage religieux de l'Europe?*, „Le Monde” z 21 października 2000 r.

century, but an evolution in a good direction has taken place in their understanding. This does not mean that the discussion on interpretation of this rule has been completed. The tendencies are still strong to give a negative, hostile towards religion, meaning to the laity of the state. It should be expected then that the French legislator will change the understanding of this rule, in this way concluding the controversies often leading to serious political tensions.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: świeckość państwa, rozdział, neutralność, wolność religijna.

Key words: laity of the state, separation, neutrality, religious liberty.